

Uitverkoren of niet: dat is de vraag!

Maarten Wisse

Protestantse Theologische Universiteit

5 september 2019

Wat gaan we vanmiddag doen?

Deze lezing was zwaar overtekend. Uiteindelijk is de lezing twee keer gehouden en ook de tweede keer was de zaal bijna vol. Waarom doet dat ertoe? Omdat het op een bepaalde manier verbazingwekkend is. 'Predestinatie', wie wil er nu naar een lezing komen luisteren die daarover gaat? Het is een moeilijk woord, dus als je er niet mee vertrouwd bent weet je niet waarover het gaat. 'Uitverkiezing' was al makkelijker geweest. Maar als je al weet wat er met het woord bedoeld wordt, dan ben je waarschijnlijk gelovig en verreweg de meeste christelijke gelovigen van vandaag de dag moeten niks van 'predestinatie' hebben, dus er zijn kortom meer dan genoeg redenen om hier vanmiddag *niet* te zijn. Toch is er veel belangstelling! Het lijkt wel een beetje het lot van het thema te zijn. Enerzijds halen heel veel mensen hun neus er voor op, maar aan de andere kant triggert het toch ook, het idee dat je bestemming al vastligt nog voor je ervan weet.

Het publiek dat ik hier voor me zie, is gemengd en dat maakt het een beetje lastig. Enerzijds vermoed ik hier publiek dat niet zelf uit de Biblebelt komt en zelfs wellicht geen christelijke achtergrond heeft. Anderzijds zitten hier vast ook best wat mensen die juist wel uit de Biblebelt komen en op een bepaalde manier al veel van het thema weten. Ik ga proberen die twee (of misschien zijn het er nog wel meer) publieken allebei te bedienen, al zal ik het ene moment een beetje meer rekening houden met het publiek 'van buiten' dan op het andere moment.

Het doel van mijn lezing is niet om een dogmatische verhandeling te geven over predestinatie, ook al ben ik professor in de dogmatiek. Wie daarin geïnteresseerd is, kan op Youtube niet minder dan negen filmpjes vinden waarin ik dat doe.¹ Wat ik vandaag probeer, is aansluiten bij de tentoonstelling waar deze lezingenserie bij hoort. Ik

---

1 Die zijn hier te vinden: <https://www.youtube.com/watch?v=pwYPZBAd6lQ&list=PLVNqRLceTkobbbsyd7ZmgSLPEa3xGXqSZ>.

probeer de manier van leven en geloven die in de Biblebelt gangbaar is, vanuit het begrip 'predestinatie' te begrijpen.

Dat doe ik in drie of eigenlijk vier stappen. Eerst zal ik omschrijven wat we met predestinatie bedoelen. Vervolgens leg ik aan de hand van de plaat van de brede en de smalle weg uit hoe bevindelijk gereformeerden predestinatie interpreteren. In de daarop volgende stap probeer ik te omschrijven hoe mensen in de praktijk met de officiële leer omgaan en ten slotte zal ik toch iets zeggen over hoe je theologisch tegen dat alles aan kunt kijken.

Wat is dat eigenlijk: predestinatie?

Als eerste stap dus: wat bedoelen we eigenlijk met het begrip 'predestinatie'? Dan moet er toch even een lesje dogmatiek volgen.

Als we even het woord predestinatie uit elkaar halen, zie je 'pre' dat in het Latijn 'voor' betekent en 'destinatie' dat je al snel met het Engelse 'Destiny' in verband kunt brengen: bestemming, voorbestemming dus. Even voor degenen die geen christelijke achtergrond hebben: het is in de christelijke traditie tot 1750 (daarna wordt het ingewikkelder) heel gebruikelijk om te stellen dat God alles wat er in de wereld gebeurt, verleden, heden en toekomst, van te voren weet en ook bestuurt. Dat noemen we 'voorzienigheid': providentia. Hier hebben we het over meer dan 'voorzien' namelijk als 'voorbesteden' een speciaal besluit van God om bepaalde mensen te redden en andere verloren te laten gaan.

Als we het begrip predestinatie heel technisch formuleren, ik leg zo uit wat ermee bedoeld wordt, is de officiële definitie van predestinatie in de dogmatiek van de zeventiende eeuw deze:

Het eeuwig en inblijvend besluit van God aangaande de eeuwige bestemming van (gevallen)² mensen

U vindt in de historische zaal van de tentoonstelling een aantal markante koppen van theologen die in de Biblebelt in hoog aanzien staan. Zij zouden predestinatie ongeveer zo omschrijven. Wat wordt nu precies met 'eeuwig en inblijvend' bedoeld? Eeuwig en inblijvend betekent dat het niet zozeer gaat om het handelen van God in de wereld, maar om een plan, om een besluit om iets in de tijd te gaan doen, namelijk sommige mensen in die wereld redden. De uitvoering

---

² De haakjes die hier staan verwijzen naar een debat waar ik hier niet op inga. Insiders kennen het als het debat tussen de supra- en de infralapsariërs, of in het Nederlands de boven- en de benedenveldrijvers.

in de tijd hoort niet bij de predestinatie en zoals ik straks ga uitleggen, maakt het heel veel uit voor de geloofsbeleving van christenen hoe die uitvoering in de tijd uitgewerkt wordt.

Belangrijk is tenslotte dat de voorbestemming, predestinatie dus, waar we het hier over hebben, onafhankelijk is van iets in de mensen die het betreft. Met name in de zeventiende eeuw speelt dat een cruciale rol, omdat Jacobus Arminius de gedachte introduceert dat God wel van tevoren kiest, maar kiest op grond van wat mensen zelf in vrijheid zouden kiezen. Dus God kiest mensen omdat hij in zijn alwetende kennis voorziet dat ze er vrij voor zullen kiezen om zelf te geloven. Die gedachte is nu juist de reden om op de Dordtse synode van 1618-19 de zogenaamde Dordtse Leerregels op te stellen, waar de predestinatie zo prominent in staat en verdedigd wordt. God kiest zonder aanzien van de persoon.

Natuurlijk zouden er hier al heel veel lastige vragen te stellen zijn, zoals: waarom redt God niet gewoon alle mensen? Of: is God niet schuldig aan de verdoemenis van alle mensen die verloren gaan, omdat hij nu eenmaal niet gekozen heeft dat ze gered worden, maar die lastige vragen stellen we op z'n minst even uit en sommige beantwoord ik vandaag helemaal niet. Een simpel antwoord op veel van die vragen is overigens: omdat het zo in de Bijbel staat. Daar is de kous lang niet mee af, maar dat lijkt voor veel gelovigen wel zo. En wees ervan verzekerd dat al die vragen die nu misschien bij u opkomen, in de geschiedenis van het christendom grondig zijn behandeld, ook al gaf niet iedereen op die vragen hetzelfde antwoord.

Hoe wordt predestinatie door bevindelijk gereformeerden uitgewerkt?

We gaan verder met een tweede stap, nu we een eerste idee hebben wat predestinatie is, gaan we verder met de manier waarop bevindelijk gereformeerden predestinatie interpreteren. Zo zal ik vanmiddag de mensen van de Biblebelt noemen. Ik vind het een bruikbaarere term dan 'mensen van de Biblebelt' en ook iets neutraler en vriendelijker dan 'refo', al zal ik dat er voor de variatie af en toe doorheen gebruiken.

Er is geen groep gelovigen in het Nederlandse christendom, denk ik, die sterker is gestempeld door de gedachte van predestinatie dan de bevindelijk gereformeerden. Dat komt door de specifieke uitwerking van de gedachte van predestinatie bij deze gereformeerden. U realiseert het zich misschien niet, maar de gedachte van predestinatie is in de christelijke traditie heel gangbaar. Dat is ook niet zo vreemd,

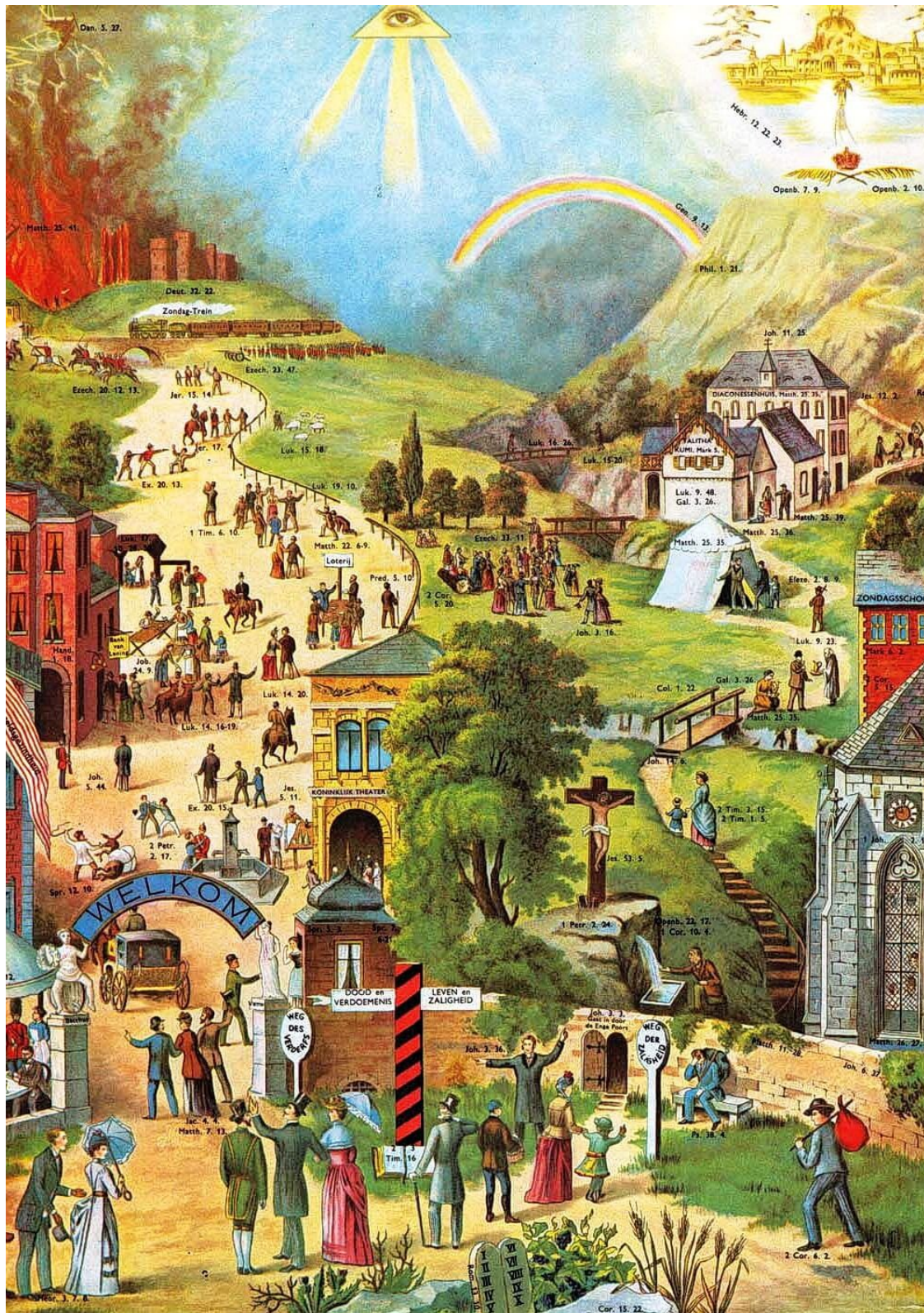
want de gedachte van een uitverkiezing die bepaalt of je gered wordt of niet, vind je al terug in de Bijbel en bij de kerkvaders in de eerste eeuwen van het christendom. Predestinatiedenken is in het christendom 'heel gewoon', zowel bij protestanten als bij katholieken.

Het gaat er daarom eigenlijk helemaal niet zozeer om of iemand in predestinatie gelooft, maar hoe iemand dat inblijvende besluit van God verbindt met wat er hier en nu in de wereld gebeurt. Ik leg dat uit aan de hand van de plaat die in de tentoonstelling centraal staat, van de brede en de smalle weg. Elk mens is op weg naar zijn bestemming, de eeuwigheid. De brede weg leidt naar het verderf, naar de hel. De smalle weg naar de hemel. Predestinatie is de gedachte dat je uiteindelijk, alles in overweging genomen, niet zomaar de keuze hebt om, als je op de ene weg loopt, te zeggen: soit, ik ben het hier zat, ik ga verder op de andere!

Die plaat, waarvan ik overigens niet zo zeker ben of hij in bevindelijke kring wel zo belangrijk is, heeft een totaal verschillende betekenis afhankelijk van de vraag hoe je predestinatie interpreteert. Dat ga ik nu duidelijk maken. De vraag is namelijk hoe je weet op welke weg je loopt en of je dat wel kunt weten. Veel vormen van christendom geven op die vraag een heel simpel antwoord en daarom hebben ze van de leer van de predestinatie eigenlijk geen last. Ze wijzen op een vorm van bemiddeling, een ritueel, of een bepaalde manier van leven, of een bepaalde intentie, om te beslissen op welke weg je loopt. Ben je gedoopt? Zo ja, dan loop je op de smalle weg. Houd je veel van Jezus? Zo ja, dan loop je op de smalle weg. Of nog anders: leef je als een goed mens? Dan ben je op de smalle weg. Breng je de hele dag door met plat vermaak, steel je, lieg je en noem nog maar wat op, dan ben je natuurlijk op de brede weg! En inderdaad, dan doe je er goed aan om je gedrag te veranderen en op de smalle weg te gaan lopen!

Door die vorm van bemiddeling, wordt de predestinatie manipuleerbaar. God heeft weliswaar van eeuwigheid besloten wie er gered worden en wie er verloren gaan, maar er is plat gezegd een 'trucje' om te zorgen dat jij aan de goede kant komt en dus hoeft je je over dat verborgen besluit van God geen zorgen te maken. Probleem opgelost! Zo zijn katholieken er in de Middeleeuwen altijd mee omgegaan. Alle theologen geloofden in die tijd in uitverkiezing, maar dat was eigenlijk helemaal niet belangrijk: je moest vooral zorgen dat je de juiste religieuze handelingen uitvoerde, liefst fatsoenlijk leefde en voor de rest vergeving vroeg, te biecht ging en boete deed en dan kwam het uiteindelijk, wellicht met nog een poosje vagevuur, uiteindelijk allemaal best wel goed.

Een andere variant doet zich voor aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw. Abraham Kuyper bouwt in die tijd zijn gereformeerde bolwerk op van scholen, een nieuw kerkverband en dat alles probeert hij voluit calvinistisch te doen, inclusief dus een sterke nadruk op predestinatie. Abraham Kuyper is door en door

overtuigd van dubbele predestinatie, dus zowel hemel als hel. Maar Kuyper wil tegelijkertijd af van de voortdurende geloofsonzekerheid van zijn tijdgenoten en daarom introduceert hij de gedachte van de 'veronderstelde wedergeboorte'. Iedereen die gedoopt is, zo zegt hij, kan er vanuit gaan dat hij uitverkoren is, tenzij het tegendeel blijkt. Hoe weet je dus of je op de goede weg loopt? Kijk naar je doop! En natuurlijk, leef daar ook naar, anders heb je reden om aan je uitverkiezing te twijfelen. En kijk dan ook eens naar die plaat, en leef zoals op die plaat staat afgebeeld. Zo wordt de plaat heel moralistisch. Dat zie je ook. Alle deugden en ondeugden staan erop.

Kuyper heeft daar een belangrijke reden voor: hij wil de samenleving reformeren. Het Evangelie moet de wereld in, het moet verkondigd en gepraktiseerd worden. Als gelovigen de hele tijd blijven piekeren over de vraag of ze wel gelovig zijn, komt er van die reformatie van de samenleving niets terecht. Gelovigen moeten vanuit de zekerheid van hun redding leven en medewerkers van God worden. Bouwen moet je! Aan het werk!

Precies op dat punt haken de bevindelijk gereformeerden in met wat je een vorm van godsdienstkritiek zou kunnen noemen.³ Zij proberen een vorm van christendom hoog te houden waarin elke vorm van bemiddeling wordt buitengesloten. Er is geen enkel trucje om ervoor te zorgen dat jij op de juiste weg terechtkomt. Genade is alleen genade en God is vrij om jou ofwel op de ene ofwel op de andere weg te laten lopen. Vanuit jezelf, als gevallen mens, loop je op de brede weg en het is, zoals in bevindelijk gereformeerde kring maar al te vaak gezegd wordt, een 'eeuwig wonder' als je in je leven wordt stilgezet op die brede weg van het verderf en door genade in beginsel mag leren, op de smalle weg te gaan.

Nou ja goed, zegt iemand, maar die refo's doen dat toch allemaal, op de smalle weg lopen?! Kijk hoe vaak ze naar de kerk gaan, hoe netjes ze leven, hoe serieus ze zijn, hoezeer het geloof ze ter harte gaat! Het mag dan een eeuwig wonder zijn dat sommige mensen op de smalle weg gaan, maar God is kennelijk onder bevindelijk gereformeerden heel gul met zijn genade en dus gaat daar iedereen op de smalle weg!

---

³ Met 'godsdienstkritiek' wordt een kritiek op een vorm van religie bedoeld die tot doel heeft een beroep op de werkelijkheid of de wil van God als een menselijke machtsgreep te ontmaskeren. Gelovigen beweren dat wat zij zeggen van God komt, maar eigenlijk dient het alleen hun eigen voordeel. Bevindelijk gereformeerden zouden hun eigen opvattingen nooit een vorm van godsdienstkritiek noemen, maar ik probeer te laten zien dat je er wel zo naar zou kunnen kijken.

Mis, helemaal mis, u begrijpt er nog niets van. De bijtende godsdienstkritiek van de bevindelijk gereformeerden steekt nog een heleboel spades dieper af, want al uit de zeventiende eeuw erven ze de gedachte dat werkelijk geloof heel subtiel is. Je kunt wel netjes naar de kerk gaan, heel serieus zijn, maar wie garandeert dat dat oprecht is? Wie garandeert dat je het niet gewoon voor de bühne doet of om in de hemel te komen? Wie garandeert dat jouw ervaring van God geen inbeelding is, gewoon een waandenkbeeld dat je zelf hebt geproduceerd? Er is immers geen trucje!

Er is inderdaad geen trucje, en dus leven heel veel bevindelijk gereformeerden, ook al gaan ze hun hele leven naar de kerk, lezen ze elke dag minstens drie keer uit de Bijbel en bidden ze hun knieën stuk, hun hele leven in onzekerheid over de vraag op welke weg zij wandelen. Als je ze vraagt: ben jij gelovig, dan zullen ze wel zeggen dat ze gelovig zijn, maar als je ze vraagt: ben jij gered, dan zullen ze nee zeggen. In veel bevindelijk gereformeerde kerken in de Biblebelt (je hebt daar ook talloze andere kerken waar het heel anders gaat!) zal meer dan tachtig procent van de kerkgangers een dergelijk antwoord geven. Hoe dat uitwerkt zie je heel goed bij de viering van het heilig avondmaal, het tweede sacrament (ritueel) dat het protestantisme kent. Voorin de kerk worden tafels neergezet en in het laatste deel van de dienst worden de mensen die weten dat ze bij het 'volk van God' horen, aan die tafel brood en wijn ontvangen als tekenen dat ze bij Christus horen en gered zijn (en zelfs dat formuleer ik nu eigenlijk nog te simpel!). Maar dat is nooit de hele gemeente. Integendeel. Hoe 'zwaarder' de kerk, hoe minder mensen er aan het avondmaal gaan, hoewel iedereen in een dergelijke kerk gedoopt is. Abraham Kuyper zei: je bent uitverkoren totdat het tegendeel blijkt, maar hier is het: je gaat verloren, totdat het tegendeel blijkt.

Maar hoe kun je dan als bevindelijk gereformeerde toch te weten komen dat je door genade op de smalle weg gaat, want kennelijk zijn er wel mensen die dat weten, anders werd het avondmaal helemaal overbodig (wat in sommige gemeenten overigens ook zo is). Dat weet je via een andere 'weg' dan er op de plaat van de brede en smalle weg staat. Bij de bevindelijk gereformeerden gaat het niet over uiterlijkheden, maar om wat er gebeurt in je innerlijk. Die innerlijke spirituele weg bepaalt of je bij het 'volk van God' hoort of niet. Anders zou het toch ook geen smalle weg zijn? Dan is het even een trucje doen en je hoort er ook bij. Dat kan iedereen wel! Om met een ander woord van Jezus te spreken: die poort naar de smalle weg is zo smal als het oog van een naald! Zie daar maar eens doorheen te komen!

Hoe ziet die spirituele weg als smalle weg eruit? Elke vorm van predestinatiedenken is een manier om de mens tot nederigheid te brengen. bevindelijk gereformeerden doen een ultieme poging om die nederigheid te bevorderen. Daarom begint de spirituele weg van bevindelijk gereformeerden met de ontdekking aan je eigen zondigheid. Die ontdekking gaat overigens je hele leven door en wordt nog steeds verder verdiept. Het eerste teken van erbij horen, is dus juist ontdekt worden aan het feit dat je er *niet* bij hoort en gaan zoeken hoe je wel weer op het rechte pad zou kunnen komen. Die stap geldt dus voor iedereen die in de kerk zit. Niet alleen voor degenen die zich bedrinken of anderszins te buiten gaan. En die 'stap' is ook geen 'stap' die je zelf kunt zetten. Dat moet je 'gegeven worden'. Je kunt er dus in principe helemaal niets voor doen.

Maar het is wel zo, en dan komt er toch een soort van bemiddeling bovendrijven, zoals we er vanaf nu nog een heleboel gaan zien, dat je de 'middelen' moet gebruiken, want God werkt middelijk. Die middelen gebruik je niet zo dat je doet wat er gezegd wordt en dan ben je er, maar zo dat je als het ware de middelen gebruikt om kans te maken erbij te gaan horen. Het is als in het Bijbelverhaal waarin een kreupele bij een vijver ligt om te wachten tot het badwater door een engel wordt aangeraakt, zo gaan de meeste refo's naar de kerk en zo lezen ze uit de Bijbel en zo bidden ze om bekering, om het krijgen van die spirituele weg. Meer kun je niet doen. In dit verband wordt vaak de achttiende-eeuwse theoloog Bernardus Smytegelt aangehaald die gezegd zou hebben: als je nat wilt worden moet je in de regen gaan lopen.

Ik zei al dat die spirituele weg begint bij de ontdekking aan je eigen zondigheid, een ontdekking die steeds nog weer voortduurt en verder verdiept wordt. Je zou kunnen zeggen dat het vervolg van de weg gekarakteriseerd wordt door een stapsgewijs in die ontdekking aan je eigen zondigheid zicht krijgen op de redding die God teweegbrengt in Jezus Christus. Eerst gaat dat aarzelend. Je kunt je immers alleen maar voorstellen dat jij verloren gaat, want jij gaat helemaal *niet* op de smalle weg! Misschien doe je wel geen enkele voor mensen waarneembare zonde, maar je hebt God nog altijd lang niet lief boven alles en je naaste als jezelf. De zondigheid zit dus minstens zozeer in de oprechtheid van je intenties om God te dienen dan in allerlei praktische daadwerkelijke verkeerde dingen, hoewel die natuurlijk ook in bevindelijk gereformeerde kring volop gebeuren en niet alleen bij mensen die denken dat ze op de brede weg zijn. In een soort proces van op en neer wordt een gelovige langs die spirituele weg gaandeweg verzekerd van het deelhebben aan Gods genade in Jezus

Christus, tenminste, dat is het doel. En in het begin van de beweging, zo aan het begin van de twintigste eeuw, was dat ook wel wat een deel van de gelovigen daadwerkelijk bereikte. Dat werden de 'kinderen van God' genoemd of 'doorgeleide christenen'. Het lijkt erop dat het aantal gelovigen dat dat stadium van de weg bereikt, na de tweede wereldoorlog steeds kleiner is geworden.

Het hoeft ook niet, dat stadium bereiken, om uiteindelijk gered te worden. Uiteindelijk beslist namelijk God alleen over de vraag of je gered wordt. De spirituele weg is het *teken* dat jij bij hen hoort die gered worden, maar het is natuurlijk op geen enkele manier een prestatie waardoor je ervoor zorgt dat jij erbij hoort. Het gebeurt aan je en niets meer dan dat. Het gebeurt eerder ondanks dan dankzij je eigen prestaties.

In de ultieme poging die deze vorm van christendom is om oprechtheid en nederigheid te bevorderen, is het voor veel christenen toch eigenlijk de veiligste weg om veel geloofstwijfel vast te houden. Je zou met je geloof 'maar eens wat worden' (hoogmoedig worden) dus de twijfel is eigenlijk verleidelijker dan de echte volledige zekerheid. In dat opzicht leidt de religiekritiek die in de bevindelijk gereformeerde traditie is ingebakken, tot een vergelijkbaar resultaat als de bredere cultuurstroom waar ze onderdeel van is: het postmoderne levensgevoel waarin twijfel hoger aangeschreven staat dan zekerheid.

Van zekerheid naar twijfel - de postmoderne tijd

Eerder heb ik al even onderscheid gemaakt tussen de bevindelijk gereformeerden van voor de oorlog en van na de oorlog. Er zou heel veel en grondig onderzoek nodig zijn overigens om dat onderscheid preciezer te maken en aan te tonen dat er tussen die twee perioden echt een verschil in geloofsbeleving te zien is, maar toch denk ik dat het onderscheid zinvol is. Mijn stelling was dat de bevindelijken van voor de oorlog de doorgeleide christen die op de spirituele weg tot werkelijke zekerheid gekomen was, nog veel meer als een reële mogelijkheid zagen, terwijl die van na de oorlog het steeds moeilijker vinden om de zekerheid van het geloof te vinden. In jaarboekjes van de Gereformeerde Gemeenten, wordt meestal opgemerkt dat het doorbrekende werk van de Heilige Geest in onze gemeenten steeds meer gemist wordt, hoewel niet ontkend kan worden dat God nog mensen tot bekering brengt. Dat is in Tale Kanaäns geformuleerd wat ik zojuist zei. Maar daarmee wordt het probleem helemaal bij God gelegd, hoewel de schuld natuurlijk vooral bij de mensen wordt gezocht, terwijl ik denk dat er heel goed meer aan de hand kan zijn.

Natuurlijk moet allereerst gezegd worden dat van hun aandeel aan Christus verzekerde gelovigen ook voor de oorlog eerder in de minderheid waren. Ook in die context was er een vlijmscherpe kritiek op 'het juichend christendom van onze dagen', waarmee de kuyperianen en andere zelfverzekerde christenen werden bedoeld. Ook toen werd een nieuwe avondmaalsganger niet zelden met argwaan aangekeken, maar toch was er ook een bepaalde kring van mensen die het van elkaar wel geloofde, elkaar ontmoette in een gezamenlijke taal en gezamenlijke ervaringen.

Na de oorlog wordt dat minder en de meest plausibele verklaring daarvoor lijkt me de omgang met zekerheden in de omringende cultuur. Ook bevindelijk gereformeerden zijn geleidelijk aan steeds sceptischer geworden over persoonlijke claims en zeker zulke vergaande als die rond je persoonlijke heil. Daarnaast pasten de bevindelijke preken helemaal bij de context waarin ze functioneerden. Na de oorlog gaat de bevindelijke spirituele weg steeds minder goed samen met de steeds verder emanciperende bevindelijk gereformeerden. Het maakt echt wat uit of je schoenen lapt of varkens slacht of dat je een miljoenen bedrijf runt, of je vele kilometers te voet naar een schuurkerkje gaat of per nieuwste editie Mercedes naar een refodome rijdt, om daar een preek te horen die geheel in oude taal gehuld is en eigenlijk gezien de context alleen maar als vintage waargenomen kan worden. Het wordt iets van een andere wereld. Daarom is het voor veel jongere bevindelijke hoegenaamd onmogelijk om zich nog met de geloofsbeleving van de officiële theologie te verbinden. Het staat feitelijk mijlenver van hun bed. Dat heeft niet met de Heilige Geest te maken, maar met een geloofsbeleving die niet meegegroeid is met de tijd.

Hoe vinden bevindelijk gereformeerden manieren om met predestinatie om te gaan

Tot nu toe heb ik vooral geschetst wat je de 'officiële theologie' van de bevindelijk gereformeerden zou kunnen noemen. Wat ze 'bevindelijk' maakt ten opzichte van andere gereformeerden, is dat ze de kennis van iemands persoonlijke redding afhankelijk maken van de ervaring van de spirituele weg van de gelovige. De zwaarste gereformeerden in de Biblebelt doen dat. In de Biblebelt wonen procentueel gezien veel van zulke 'zwaarste gereformeerden'. Daarom is de tentoonstelling ook met name gewijd aan zulke bevindelijk gereformeerden, maar in de Biblebelt vind je natuurlijk ook nog veel andere gereformeerden, waarvan sommigen dicht tegen de bevindelijken aanzitten en andere er verder van verwijderd zijn. Hoe verder ze er vanaf zitten, hoe

minder de heilonzekerheid die voor de bevindelijk gereformeerden zo kenmerkend is, er een rol speelt. Ik concentreer me vandaag op de bevindelijk gereformeerden omdat de tentoonstelling daar met name over gaat.

Ik had het dus over 'officiële theologie'. Daarmee bedoel ik predikanten en ouderlingen, gezaghebbende figuren en bladen die voor geloofsgemeenschappen gezag hebben. Tegelijkertijd: waar officiële theologie is, is ook altijd 'geleefde theologie' te vinden, dat is wat de doorsnee kerkganger met de dingen doet die in preken en geschriften worden gezegd. Die geleefde theologie valt nooit helemaal met de officiële theologie samen. In dit deel van de lezing ga ik proberen om nog wat dichterbij die geleefde theologie te komen, want die heeft vaak wel alles met de officiële theologie te maken. Ze laat vaak heel goed zien waar er in de officiële theologie problemen zitten die officieel niet bestaan, maar waar gelovigen toch op hun manier een oplossing voor moeten vinden.

Stiekem geloof

Ik zei al: in veel gemeenten zal meer dan tachtig procent van de kerkgangers toegeven dat ze niet bij het volk van God horen. Maar ondertussen zitten ze wel elke zondag twee keer in de kerk, gaan ze naar catechese, naar een reformatorische school, wordt er thuis minstens drie keer bij de maaltijd uit de Bijbel gelezen en persoonlijk en gezamenlijk gebeden. Een enorm gelovige context al met al. Die gelovige context wordt ook vanuit de officiële theologie alom gestimuleerd.

Toch staat ze natuurlijk ook op gespannen voet met de officiële theologie, want dat waar het allemaal om gaat, kan op geen enkele manier via die rituelen, want dat zijn het, worden bewerkt. En als dan tachtig procent van de gelovigen aan dat waar het allemaal om gaat, geen deel heeft of zegt te hebben, maar wel al die rituelen uitvoert, dan kan het bijna niet anders of die rituelen krijgen een betekenis op zich. Volgens de officiële theologie zijn ze bedoeld om, ik zeg het heel oneerbiedig dat weet ik, kans te maken op de spirituele weg, maar aangezien je daar verder niet zoveel aan kunt doen behalve erom bidden, gaan al die rituelen gaandeweg ook hun eigen leven leiden. Ze worden wel degelijk een soort bemiddeling waarin iets van God wordt ervaren.

Terwijl 'officiële' bevindelijke theologie aan allerlei 'ervaringen' van God onder de gelovigen, als ze niet goed passen binnen de streng ingekaderde spirituele weg, niet zoveel plaats kan geven, juist om

mensen geen, in haar ogen, valse hoop te geven, is het onvermijdelijk dat veel bevindelijk gereformeerde gelovigen eigenlijk gelovig zijn zonder dat ze dat zelf zullen toegeven. Een traan wegpinken bij een lied, geroerd worden door een Bijbeltekst, eigenlijk zielsveel van Jezus houden, maar niet eerst zo'n diepe weg van nederigheid zijn gegaan, het is er allemaal in de Biblebelt. Misschien dat er in sommige gemeenten maar twee oude mensen aan het avondmaal gaan, maar reken maar dat er vanuit de bank heel wat kijkend meegevierd wordt. Misschien als je het zou vragen, dat mensen het schielijk zouden tegenspreken. "Ik avondmaal vieren, nee hoor, dat is veel te groot, veel te ver weg voor mij!" Maar ondertussen doen ze het toch. In dat opzicht gaat het in de Biblebelt niet veel anders dan in de Middeleeuwen, waar het gewone volk de eucharistie ook vaak kijkend meevierde.

Je moet daar ook bij bedenken dat de grenzen van de Biblebelt steeds poreuzer worden. Als er in hartje Biblebelt een Nederland Zingt-uitzending wordt opgenomen, zingen daarbij ook veel bevindelijk gereformeerden mee, of in een evensong, of in de cantates van Bach. Het evangelie kruipt waar het niet gaan kan. Ook al ga je elke zondag naar een kerk waar het heil alleen aan enkelen wordt toegezegd, dan nog kun je dat heil op andere plaatsen wel ruim verkondigd horen, via de EO, via boeken, via Heart Cry, noem het maar op.

Ritualiteit in weerwil van de onmogelijkheid ervan

Er is dus stiekem geloof dat niet binnen de kaders past, bij ouderen en bij jongeren. Maar er is, denk ik, dat valt maar heel lastig te onderzoeken, ook zoiets als geleefde ritualiteit. Hedendaagse protestanten kunnen zich dat bijna niet voorstellen, maar vergeet niet dat gevoelig christendom, waarbij je alles beleeft en doordenkt en bewust meemaakt, eigenlijk maar van recente datum is en in de kerkgeschiedenis meestal voorbehouden aan een selecte groep gelovigen. Heel veel mensen beleven hun geloof via heel simpele weinig doordachte handelingen. De verschillende zalen in dit museum leggen daar op allerlei manieren getuigenis van af. Niet alles wat je gelooft, zit in je hoofd of je hart.

En dus is er heel weinig reden om aan te nemen dat dat in de Biblebelt anders is. Bemiddeling door rituelen en handelingen betekent niets binnen het officiële theologische kader, maar ondertussen zit de hele bevindelijk gereformeerde wereld vol met rituelen. Zondagse rituelen, omdat je dit of dat niet mag, maar ook alledaagse rituelen zoals Bijbellezen, bepaalde kleding dragen. Er zullen er ongetwijfeld zijn die hun godsdienst vinden in dat gewoon

allemaal doen en daar veiligheid en structuur in vinden, misschien maar met een minimum aan bewuste en gevoelige doorleving. Vanuit het officiële theologische kader is dat vreselijk oppervlakkig, maar wat moet je anders als je die spirituele weg, die zo erg naar extremen neigt qua gevoelsuitingen, alleen al qua karakter niet goed mee kunt maken.

De grote sprong gewoon wagen

De mensen die ik tot nu toe heb beschreven, gaan met het officiële kader om op een congeniale manier. Ze gooien hun kont niet tegen de krib. Er zijn er uiteraard genoeg die dat wel doen, meer of minder openlijk. Allereerst is er een voortdurende stroom van mensen die afhaken, het geloof helemaal vaarwel zeggen of in andere kerken terecht komen. Maar daarnaast groeit er een groep jongeren op, ook in de kleinere dorpen, die goed opgeleid is en vanuit de kerk zeker wel de positieve waarde van het christelijke geloof heeft meegekregen. Deze generatie lift ook mee op de nieuwe openheid voor religie in de samenleving en twijfelt dus ook niet in extreme mate aan de belangrijkste peilers onder de christelijke traditie, maar ze maken die spirituele weg gewoon op geen enkele manier meer mee. Het praktische geloofsleven speelt in hun leven wel een heel belangrijke rol. Daarom gaan velen van hen eigenlijk vaak onbewust over naar een andere manier van geloven. Je zou het een bevindelijke vorm van evangelicalisme kunnen noemen, een vorm van geloven waarin persoonlijke spiritualiteit een grote rol speelt, maar waarin de vraag naar heilszekerheid via die spirituele weg eigenlijk niet belangrijk meer is. Op de vraag of zij gelovig zijn, zullen zij waarschijnlijk ja zeggen, al is er ergens wel een besef dat ze daarmee iets zeggen wat in hun bevindelijke traditie anders gezien werd. Het postmoderne levensgevoel, waarin mensen zich steeds minder automatisch conformeren aan wat in groepen als norm wordt opgelegd, speelt daarin uiteraard een rol. Als hoogopgeleide mensen zijn ze gewend om zich zelfstandig te verhouden tot wat hun wordt voorgehouden.

Er is niet veel fantasie voor nodig om te snappen dat dit soort ontwikkelingen voortdurend tot clashes leiden met predikanten en ouderlingen, met name tijdens de soms zeer heftige huisbezoeken en rondom jeugdclubs en catechese. Het gevolg daarvan is uiteraard ook een gestadige uitstroom naar andere kerkverbanden. Tegelijkertijd hoort het ook bij de postmoderne context om een bevindelijk gereformeerd kerkverband trouw te blijven zonder dat je alles wat daar gezegd wordt, voor zoete koek slikt. Tijdens het huisbezoek overleef je dan even, en daarna ga je op je eigen manier gewoon weer

verder. Ook zijn er gemeenten waar deze quasi evangelicale vorm van bevindelijk christendom steeds meer de toon gaat aangeven en er van de vraag 'ben ik ook uitverkoren?' gaandeweg steeds minder invloed uitgaat. Zo breed en wijd geschakeerd is de Biblebelt.

Gaandeweg ontstaat er dus een heel palet van manieren om met een officiële theologie om te gaan die niet zo goed meer bij deze tijd past. Op een bepaalde manier was dat palet er altijd al, maar de eenvormigheid neemt wel eerder af dan toe. Natuurlijk zijn er ook nu nog mensen die vroeger of later in hun leven ervaringen ondergaan waarvan ze de indruk hebben dat ze overeenkomen met de spirituele weg die in preken en stichtelijke lectuur wordt geschetst. Die mensen komen dan, als hun ervaringen door gezaghebbende mensen aanvaard worden, of als er meer mensen in een gemeente zijn die hun ervaringen op dezelfde manier verwoorden, in een kerkenraad terecht en worden samen met anderen vormgevers van wat bevindelijk gereformeerd christendom zal zijn. Hoe dat er precies uit zal zien, weten we nog niet.

Hebben ze gelijk?

Tot nu toe heb ik me eigenlijk vooral als een religiewetenschapper gedragen, wel één met een stevig surplus aan kennis op het terrein van de theologie, maar toch als religiewetenschapper, kijkend hoe ideeën van gezaghebbende tradities het gedrag en de opvattingen van gemeenschappen bepalen. Ik heb niet alleen gekeken naar de bedoeling van de gezaghebbende tradities, maar ook naar de eigenaardige effecten die de tradities oproepen. Die eigenaardige effecten worden vooral opgeroepen door de enorme nadruk die er ligt op het feit dat je als mens geen enkele rol mag spelen in de totstandkoming van je redding. Alles moet aan je gebeuren. Er zijn eigenlijk geen vormen van bemiddeling. Redding moet puur zijn.

In de tentoonstelling zie je die enorme zoektocht naar dat wat puur is, misschien wel het beste in het kunstwerk dat Martijn Duifhuizen en Kees Wisse hebben gemaakt. De kruisiging is er afgebeeld in drie panelen en een muziekstuk. De kruisiging is in de gereformeerde traditie het centrale gebeuren, meer nog dan de opstanding. Maar hoe wordt die kruisiging afgebeeld en verklankt door Martijn Duifhuizen en Kees Wisse? Zo abstract en puur als maar mogelijk, alsof de kunstenaars willen zeggen: die kruisiging, dat wat daar gebeurt, is onuitsprekelijk! Het gaat in ons geloof om dat ene wat niet gezegd kan worden.

Maar zegt iemand: als theoloog en zeker als dogmaticus mag je toch ook nog wel iets zeggen over de waarheid! Is het waar, die predestinatieleer en al die nadruk op de uitverkiezing die je bij bevindelijk gereformeerde gelovigen vindt? Dat zou natuurlijk nog een heel lange lezing kunnen vergen. Een paar punten zal ik noemen.

Ik denk dat bevindelijk gereformeerden zeker iets belangrijks gezien hebben en nog zien waar andere christenen van kunnen leren. Maar omgekeerd kunnen bevindelijk gereformeerden ook heel veel leren van andere christenen, want de manier waarop zij de christelijke traditie interpreteren, is in tegenstelling tot wat ze zelf menen zeker niet de enige ware manier en ook niet de traditie van alle eeuwen.

Wat andere christenen bijvoorbeeld van bevindelijk gereformeerden kunnen leren is hoe kostbaar 'eeuwig heil' is en hoe bijzonder het is dat christenen dat verkondigen. In de naam van de Allerhoogste mensen aanzeggen dat ze gered kunnen worden. Refo's zien hoe onvanzelfsprekend dat is en daarom verkondigen ze het eigenlijk nauwelijks. Ze zijn er van de weeromstuit zo zuinig op dat bijna niemand erbij kan. Maar dat het kostbaar is, dat eeuwig heil en een eeuwig wonder dat God je met huid en haar aanvaardt als zijn kind, dat is iets dat ze heel goed gezien hebben.

Wat bevindelijk gereformeerden ook heel goed hebben gezien, is dat geloof stuk kan. Niet alles wat zich voor geloof uitgeeft, is ook oprecht geloof. Moderne protestanten willen dat niet horen en zij doen in hun kerkdiensten vaak alsof alle zondaren zich alleen buiten de kerkmuren bevinden, als er überhaupt nog zondaren over zijn. Maar dat lijkt me niet realistisch. Ook in de kerk zijn zondaren, sterker nog, niemand van ons houdt zijn straatje helemaal schoon. Het is een countercultural idee, ik weet het, maar het is wel waar. Jezelf dat toegeven is ook heilzaam, ook al willen veel mensen, zeker ex-refo's, het nooit meer horen. Natuurlijk overdrijven bevindelijk gereformeerden in hun nadruk op de zonde, maar ze hebben een punt.

Wat bevindelijk gereformeerden van andere christenen kunnen leren, is dat bemiddeling wezenlijk bij het christendom hoort. Het is doodeng want daardoor valt de kostbare redding zoals die bij God vandaan komt, ten prooi aan menselijke manipulatie, maar het is onvermijdelijk. God schakelt mensen in. Je kunt het aan de refo's zelf zien: ook zij werken zich het apezuur, harder dan de meeste andere christenen, om toch te proberen het heil dat alleen God kan schenken, deelachtig te worden. Er zijn geen christenen in dit land die zo werkheilig zijn als bevindelijk gereformeerden, hoewel juist zij daar niets van moeten hebben. Geef het dan maar liever toe, dat mensen

een rol hebben. Dat is niet in tegenspraak met predestinatie, integendeel. God kiest mensen uit tot geloof, niet tot het wachten op een ervaring. Op dat punt zijn de bevindelijk gereformeerden ook volgens hun eigen standaarden van gereformeerdheid over de schreef gegaan. Ze hebben het geloof waarmee we het heil dat mensen in Christus wordt verkondigd, vervangen door een reeks ervaringen die het onbetwistbare teken zijn van je uitverkiezing.

Daarmee zijn ze niet alleen gereformeerd gezien ver buiten hun boekje gegaan, maar hebben ze ook het risico verplaatst. Bevindelijk gereformeerden zijn zo bang voor onoprechtheid in handelen, dus wel doen alsof je gelooft maar er met je hart niet bij zijn, dat ze al het gewicht op de oprechtheid van het hart leggen. Maar daarmee overschatten ze als kinderen van de romantiek de ervaring. Ook ervaring is bedrieglijk en wat heb je aan iemand die een reuzeverhaal over zijn bekering kan vertellen, met een bak tranen eronder, maar ondertussen de kat knijpt in het donker? Het oprechte handelen is veel belangrijker voor de oprechtheid van het geloof dan de oprechte ervaring. Er is ook zoets als valse nederigheid en opgeroepen gevoelens.

Wat ik hoop voor de bevindelijk gereformeerden, is dat er mensen binnen en buiten de gemeenschappen zijn die de moed hebben om dat te doen wat je met elke vorm van christendom moet doen om die te behouden en naar de toekomst toe te vernieuwen: kritisch en constructief kijken wat er bewaard moet worden, maar ook wat er anders kan of soms ook anders moet.

Wat Museum het Catharijneconvent met deze mooie expositie laat zien, is een bijzondere vorm van christendom die zich uit in allerlei bijzondere vormen van gedrag, net zoals er in dit museum op andere plekken zoveel andere eigenaardige vormen worden getoond. Geen van die vormen heeft het alleenrecht en allemaal zijn ze gedreven door die ene persoon in de wereldgeschiedenis die mensen aanraakte en nog aanraakt, Jezus Christus.